

ОБРАЗ МОРЯ В ЛІРИЧНОМУ ТЕКСТІ

УДК 371.001.2:821.161.2

Урсані Н.М.,
кандидат філологічних наук,
Донецький національний університет

ОБРАЗ ЖИТТЄВОГО МОРЯ У ЗБІРЦІ Г. СКОВОРОДИ “САД БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ”

Відчуття плінності усього земного, невпевненість у майбутньому надавали людському існуванню особливої динаміки, яка в епоху бароко тісно пов'язана із осмисленням життя, долі, шляху. У цьому контексті важливим джерелом є збірка “Сад божественних пісень” Г. Сковороди. Її ліричний герой постає в образі мудреця, який прагне вивчати світ, а тому багато подорожує, споглядаючи природу, вивчає її, пізнає. І хоча пізнання мандрівника і має інтелектуальний характер, але його метою є не просто набуття певних знань, а практичне перетворення людини на “істину” людину. Практичне перетворення означає, що людина починає не лише мислити, а й діяти як істина людина [3, 274]. Ліричний герой збірки – це мандрівник, пілігрим, який подорожує світом, споглядає і вивчає його. Загалом він нагадує і самого поета: “Мені не потрібно попутників, бо я вже вступаю в море не для того, щоб повертати від заводі до заводі, але, щоб об'їхати землю для відкриття нового світу”, – писав у свій час Григорій Сковорода про ціль власного життя [12, 11]. У збірці поета “Сад божественних пісень” подано опис руху, росту та спокою у світі, всі події якого переосмислено у вигляді буремного моря, яке наповнене життєвими звабами для мандрівника. Ключовими постають образи берега, скелі та рифу, які символізують небезпеку. Хоча іноді образ спокійної гавані у мандрівника-філософа асоціюється із образом Творця: “Бог є камінь, а все інше тлінність, брехня, калюжа” [10, 181].

В. Шевчук у праці “Пізнаний і невпізнаний Сфінкс. Григорій Сковорода сучасними очима. Розмисли” [11] виділив основні доміанти у кожному десятку поезій збірки. Так, у першому перед нами трикутник: зло (кривавий шлях), яке приносить задоволення ілюзорне, а потім печаль, сум, невдоволення; добро, в якому не легко жити, але, яке дає душевну радість, спокій та задоволення; і, нарешті, людина, що стає на – середхресті і має вибрати свій шлях. Другий десяток – моральні ідеї мислителя: хвала природі, ілюзорність слави, втеча від життєвого моря до природи, гімн душевній чистоті. А у третьому десятку описано пошук щастя та душевну боротьбу героя. Зокрема, П. Білоус [1] зазначає, що мандрівка в осмисленні Сковороди – це вибір, а тлумачення життєвої дороги у християнському ключі, гори і земляні міста – перепона. Ліричний герой осмислює божественну здатність мандрівки і власний вибір. У таких координатах і мислиться шлях до себе. Мандрівка осмислюється як рух до спокою, світ описується як соціум, а доля як тенета. Шлях до самопізнання і є ціллю мандрівника.

Численні церковні конфлікти, громадянські протистояння у збірці порівнюються із морським неспокоєм. “Різноманітність символів, якими користується Сковорода для зображення колового руху залежить від різноманітності форм руху самого. Можливо, що Г.Сковорода сам почував, які загрози для його думки є переносити образи руху у сферу простору і часу. Тому він надає своїм образам такої форми, що припускає й динамічну й статичну інтерпретацію”, – справедливо зазначав Д.Чижевський у розділі II “Підстави” у праці “Філософія Григорія Сковороди” [10, 60].

На думку філософа, “*всякая плоть есть пѣсок*”. Все матеріальне лише “*ничтожная мимотекущая вода*”, та й увесь світ “тече”: “*всякая внѣшность есть мимо протекающею рѣкою або кригою, “смерть” – це остаточне значення матерії за Г.Сковородою*” [10, 140]. Мислитель говорить не раз про тлінність матерії, подаючи формули як “<...> *потік, що тече мимо*”, “*вода, що тече мимо*” “*непостійна брехня*” [10, 144].

Ліричний герой у поезії “В город не піду багатий – на полях я буду жить” чітко тримається рідного берега, поряд із дібровою, тишею природою. Сільську буденність він не спішить змінити на життя у місті:

*Бо міста хоча й високі, в море розпачу штовхнуть,
А ворота і широкі у неволю заведуть* [4, 34].

Таке зречення покликане на те, аби побороти гріхи, очиститися перед зустрічю із Творцем. Віддаленість від природи, заглибленість в урбанізоване суспільство – це спосіб потрапити людині у життєве море, у гріховну неволю. Бароковий герой постійно пам’ятає про зустріч із Творцем, а тому і мріє:

*А коли до всього того гріх збороти до кінця,
То скажи: Якого ж треба прагнути вінця* [4, 34].

“Спокій та свята воленька” – основа життєвої мудрості. Ліричний герой не поспішає в життєвий вир, аби пізнати і розкрити власну гріховність. Він обмежує себе у русі, залишається жити серед зеленої діброви та спокою. Хоча при цьому не заперечує зміни у світі. У його свідомості вони також асоціюються із рухом води:

*Літа пливуть як ріки.
Часи молодії, як з дощу потіки* [8, 288].

Проте, якщо не занурюватися у світове море, а лише споглядати його із ціллю повчальною, для самовдосконалення, то такі дії приносять очищення, як у пісні 2-ій:

*О силоамски води! Омий скверну от очес,
Омий всех членов роды, дабы возлетѣть до небес* [8, 256].

Образ води як символ гріховної стихії постає і в епіграфові до пісні 6-ї:

*В конце сего:
Испусти змий за женою из уст своїх воду,
Яко рѣку, да ю в рѣцѣ потони. Той стрет тебе главу* [8, 264].

У збірці Г. Сковорода переосмислює світову історію, описану в Біблії. Світ до Святого Хрещення переповнений гріховністю і беззаконням, наприклад:

*Вонми небо и земля нынъ ужаснися!
Море, безднами всеми согласно двигнися [8, 264].*

Наближення змін пов'язано із хрещенням Христа на ріці Іордані. Вхід Спасителя в гріховні водні потоки знаменує період першого усвідомлення людської гріховності та початок очищення від скверни.

*И ты, бысторотекущий возвратися, Иордане,
Прийди скоро крестить Христа Иоанне!
Снійде Спас во Иордан ста в его глубинъ.
Се снй иде нань Дух свят в видъ голубинъ [8, 264].*

У пісні 9-й ціллю подорожі по життєвому морю є здобуття щастя, яке не можливе без усвідомлення гріха та прагнення до самовдосконалення людини. Тільки такого подорожнього чекає щастя:

*Той на восточный, сей на печерный край
Плывет по щастие, со всех вітрил,
Иной в полночной стране видит рай,
Иной на полдень путь свой открыл [8, 270].*

Осмислення сутті життя для кожної людини є річ індивідуальна. Але важливо те, що мрія про життя вічне об'єднує усіх. Шлях до раю не може бути устелений злобою, ненавистю, лихими вчинками:

*Нельзя блудны якіана горестью перети забросать,
Нельзя ягненого стана скудной капле прохладить [8, 274].*

Подібні прагнення ми бачимо і у ліричного героя в поезії "Ой ты, птичко жолтобоко", який спостерігає за усім, що діється у природі, щоб зрозуміти, як йому побудувати власне життя. Для сміливих, як "птичка жовтобока", завжди знайдеться ястріб, який поживиться її кровію, а для покірних, як явір – вітер:

*Стоит явор над горою,
Все кивает головою.
Буйны ветры повъзвоят,
Руки явору ламают [4, 49].*

Аби жити довго та щасливо, потрібно триматися подалі від стрімкої життєвої течії. А тому його увагу привертають вербички, які шумлять низько біля "поточку". Таким чином, приходиться усвідомлення, що життя за біблійними заповідями буде спокійним, якщо пам'ятати про те, що Бог гордим противиться, а смиренним же дає благодать.

Ліричний герой не забуває, що світ – творіння Бога, його зачаровують водні простори, як у поезії "А поля, поля зелені...". На наш погляд, у цьому творі відчувається захоплення прекрасним світом природи:

*Ах, вы вод потоки чисты!
Ах, вы берега трависты!
Ах ваши волоса, вы, кудряве лъса! [4, 39].*

А образ океану асоціюється із образом оманливого шляху, на який спокушається людство. Свій погляд ліричний герой спрямовує на Ізраїль, який у

свій час, став першим “Божим експериментом”. Цікавим є образ гідри-звіра, який намагається захопити у свої сіті людство:

*Шлють серени з океану
Пісню солодко-оманну,
Бідне серце, щоб се чути,
Хоче назавжди заснути,
Не сягнувши землю [4, 40].*

Таким чином, перед нами метафоризований образ землі обітованої – Ізраїлю. У світовому океані найбільш небезпечною є “плоть і світ”, в якому “наскрізь отрута”. Образ світу в алегоричному вигляді кита-звіра, лютої потвори, яка позіхає щелепами і все ковтає, постає приреченим не “минути сіті”. Дана поезія має і автобіографічний характер, малює поетів ідеал волі і закликає до простого життя. Г. Сковорода вживає власну назву “Ізраїль” як образ, у певному значенні: Батьківщина, рідна земля. У грецькій міфології гідра – багатоголовий змії, що жив у болоті та пожирав людей та тварин. Поет же вживає у переносному значенні: життєва суєта, підлабузництво – це страховисько, що вбиває людське в людині [2, 188]. Митець так пояснював образ: “Сирени – по-грецьки пута, кайдани. Вони прекрасним голосом приваблюють до себе і сон викликають у мореплавців. Тут вони забувши свою доброту, і зневаживши гавань і вітчизну, розбивають бо підводне каміння корабель” [4, 188].

Для ліричного героя життя, як довга подорож морем, на якому постають перешкоди у вигляді спокус:

*Де мета, і глузд, і міра?
Плоть ту не наситиш [4, 43].*

Мимоволі починаєш розуміти, що людське тіло – це і є корабель для душі. А тому і звучить порада:

*Ах простри бодро в їтрила,
И ума твоего крила,
Пловущи по бурному морю,
Возведи з їницы вгору,
До путь потечет прав [4, 43].*

Таким чином, перед нами метафоризована подорож від гріховності до самовдосконалення. Життєві незгоди асоціюються з морським неспокоєм, а земна твердь із стабільністю та врівноваженістю. Ліричний герой твердо переконаний, що цей шлях має бути самостійним, аскетичним:

*Лутче жити во пустынѣ,
Затворившись во яскинѣ.
Пребывать в мѣстах безвѣстных
И не слышать глагов местных [4, 43].*

У власних примітках поет образ китового блювотиння трактує як “образ нечистого серця, котре піниться і клекаче, подібно хвилям морським, бажанням мирським. Вони – це чистоплюйство, серебролюбство, сластолюбство” [2, 189].

У звабливому світі все переповнене змінами і динамікою: “хмара пройшла”, “нудьга пройшла”. Ліричному героєві важко протистояти його звабам:

*О, прелестный мир! Ты мнѣ – океан, пучина,
Ты – мрак, облак, вихр, тоска, кручина [4, 45].*

Символом початку нового світу є веселка і голубка, які віщують мир у пісні 16-й образ “Давидової волі”. За біблійною легендою Давид був пастухом і придбав мудрість життя, перебуваючи у єднанні з природою, на дозвіллі складаючи псалми. У цьому плані, ліричний герой хоче наслідувати царя Давида:

*О отрасли Давидовска! Ты брег мнѣ и кифа,
Ты радуга, жизнь, ведро мнѣ, свѣт, мир, олива [4, 45].*

Зречення від зваб світу дає можливість людині заново відродитися:

*Прощай, о печаль! Прощай, прощай, зла утроба!
Я на ноги встал, воскрес от гроба [4, 45].*

У поезії “Видя житія сего горе...” поетом переосмислюються тогочасні життєві реалії, які він описує в біблійному контексті. Завуальовано подано події багатовікової давнини, коли війська єгипетського фараона переслідували євреїв, яких вів пророк Мойсей до землі обітованої. Трагічні сторінки української історії звучать в експозиції поезії:

*Видя, житія сего я горе,
Кипящее, как Черленное море,
Разслаб, ужаснулся, поблѣд.
О горе в сущим в нем [4, 47].*

Плинність та подібність земного світу до водної стихії, заставляє ліричного героя припинити свою гонитву, аби не повторити долю фараона:

*Возвратил я бѣдный бѣг мой вскорѣ
Чтоб не скрытись с фараоном в морѣ [4, 47].*

Ліричний герой від'єднується від помилкового, обирає власний шлях. Головною є не подорож, а пристань:

*Ся к пристани тихой бѣжу
И воплем плачевным глашу,
Воздѣв горѣ руцѣ.
О, Христе! Не даждь сотлѣть во адѣ!
Даждь мнѣ в твоём житии небесном градѣ... [4, 47].*

Цікавим в поезії виступає образ “**блудница мір**”, в якому Г. Сковорода закладає чоловіче і жіноче начало. Людина пізнаючи рух навколо себе, пізнає себе, усвідомлює частинку Божої іпостасі в собі. Так у пісні 19-й “Ах, ты тоска проклята!..” розкриваються пантеїстичні ідеї Г. Сковороди: поет ототожнює Бога з природою:

*Христе, ты меч небесный, в плоти нашея ножнах!
Услыши волю наш слезный, пощади нас звѣрях! [4, 51].*

Людська недосконалість подана в образі “докучливої печали”, яка мов:

*Ты как рыба с водою, всегда возлѣ нас.
Ах ты, скука, ах ты мука, люта мука! [4, 51].*

Мандрівника поет порівнюється то із кораблем в морі, то із мечем в ножнах, то із звіром у справжній людині. Зокрема, по-новому подано і образ меча, який постає не символом нищення, а преображення. Часточка Бога в людині – це меч в ножнах, яким можна скористатися для власного блага, аби убити в собі звірине і врятувати божественне:

*Христе, ты меч небесный, в плоти нашея ножнах!
Услыши волю наш слезный, пощади нас звѣрях!* [4, 51].

Суєтність життя проявляється й у пісні 22-ій “Распрости вдаль взор твой и разумны лучи...”, де характеризується людська недосконалість у бажаннях та праці:

*Если ж на пѣснѣ твоихъ стать хором,
От лица земли вихр разметет* [4, 59].

Ліричний герой усвідомлює гріховність світу, а тому висловлює прохання до Бога, аби Він поставив перепони на шляху людини, яка рухається в “бездну”:

*Ты, разбойничи в нас души смѣси!
Пусть твоя сокрушит буря сѣть!* [4, 59].

Пісню 24-у “О покою наш небесный! Гдѣ ты скрылся с нашихъ глаз?” створено за мотивами поезії Горація, в якій міститься настанова до щасливого життя. Мрія про небесний спокій заставляє людей відправлятися в дорогу:

*За тобою то вѣтрила простирают в кораблях,
Чтоб могли тебя тѣ крыла по чужихъ сыскать странах* [4, 65].

Небезпека піддатися спокусі чатує повсюди на людину. Поет створює образ печалі, яка мов гріх, витає по світові:

*Вить печаль вездѣ лѣтает по земле и по водѣ
Сей бѣс молній всѣхъ быстрае может нас сыскать вездѣ* [4, 65].

Всеохоплюча печаль, на наш погляд, символізує людську недосконалість, життєву марноту. Варто подорожувати не по морю, а здійснити подорож “в собі”, щоб зрозуміти:

*Бог есть хутчій астроном,
Он наилутчій економ.
Мать блаженная натура
Не творит ничто же здура.
Нужнѣйшее тебѣ найдеш то сам в себе* [4, 70].

Таким чином, у збірці Г. Сковороди “Сад божественних пісень” яскраво і переконливо вимальовується образ життєвого моря, для подорожі на якому кожен повинен мати свій корабель, торувати на ньому своїм шляхом. Як зазначає Л. Ушкалов: “На противагу цьому вузька дорога” є майже безлюдною. Нею прямують лишень поодинокі “пeregрини”. Однак саме цей “путь верховный, черній”. Ліричний герой переконаний, що рідна гавань, природа і самотність принесуть умиротворення та спокій. А тому не варто занурюватись у вир життя. Мандрівник вирішує врятуватись від спокуси не пізнаючи її. Таким чином він надіється “коротати вік”, досягнути небесного вінця (святості). Ліричний герой любить чистими потоками вод, в яких віддзеркалюється увесь світ. Він не аналізує, не розкладає його по частинах, а умиротворено оглядає працю природи. Біблія постає як джерело

багатовікових знань, до які спирається ліричний герой, аналізуючи світову історію, переосмислює її як коловорот подій. Тут з'являються алегоричні образи, що символізують зваби, – це образ звіра, сирени, землі обітованної, кита-риби. Історія Ізраїлю накладається на рідний край у пісні 14-ї. Ліричний герой прагне пізнати себе. А звідси і образ людини – як корабля для душі. У мандрівника з'являється ціль – прилучення до Божественної іпостасі. Такий шлях повинен пройти кожен, досягнути істину самостійно. Звідси: самотність, аскетизм, чернецтво. Гріх не можливо пізнати, в ньому можна лише потонути, як фараон в морі. Не варто шукати Бога, що поряд, у далеких краях. Всі оманливі шляхи ведуть до пекла, адже людина недосконала, а тому безпомічна і безсила у життєвому морі. Лише Бог порятує її від дороги у бездну. Від людино-звіра людина має знайти людину, досягнувши свою сутність. У збірці Григорія Сковорода вимальовується яскрава сповідь людини, яка тікаючи від марного світу, насправді ніяк не може виборсатися із його тенет, бо не в силі приборкати власні розбурхані пристрасті [5, 63]. Не дивно, що життя Г. Сковорода порівнює з морською стихією, адже воно також наповнена небезпеками, оманливими мріями та незвіданими далями, до яких прагне ліричний герой.

Література

1. Білоус П. В. Українська література XI–XVIII ст. : навчальний посібник / П. В. Білоус, О. П. Білоус. – К. : Академія, 2010. – 357 с.
2. Білоус П. В. Григорій Сковорода як мандрівник : текст і контекст / П. В. Білоус // Григорій Сковорода – джерело духовної величч і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2009. – С. 93–97.
3. Прокопов Д. Є. Філософія Г. Сковорода / Д. Є. Прокопов // Історія української філософії. – К. : Академвидав, 2008. – С. 271–282.
4. Сковорода Г. Сад пісень / Г. Сковорода. – К. : Веселка, 1968. – 197 с.
5. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Л. Ушкалов. – Харків : Харківська школа, 1999. – 215 с.
6. Ушкалов Л. Наше життя – мандрівка / Л. Ушкалов // Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків : Акта. – С. 73–87.
7. Ушкалов Л. Сковорода та інші : причинки до історії української літератури / Л. Ушкалов. – К. : Факт, 2007. – 550 с.
8. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – К. : Академія, 2003. – 567 с.
9. Чижевський Д. Український літературний барок : нариси / Д. Чижевський. – Харків : Акта, 2003. – 458 с.
10. Чижевський Д. Філософія Г. Сковорода / Д. Чижевський. – Харків : Акта, 2003. – 430 с.
11. Шевчук В. Пізнаний і невпізнаний Сфінкс : Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. – К. : Пульсари, 2008.
12. Яременко В. На позвах із сучасністю / В. Яременко // Сковорода Г. Сад пісень. – К. : Веселка, 1968. – С. 3–28.

Анотація

У статті розглядається образ життєвого моря у поетичній збірці Г. Сковорода “Сад божественних пісень”. Автором беруться до уваги лише ті тексти, в яких наявна морська символіка, або ж образи, що пов'язані з водним світом. Предметом уваги є життєве море у збірці Г. Сковорода.

Ключові слова: Григорій Сковорода, “Сад божественних пісень”, образ, море, ліричний герой, мандрівник.

Аннотация

В статье рассматривается образ жизненного моря в поэтическом сборнике Г. Сковороды "Сад божественных песен". Автор уделяет внимание только тем текстам, в которых представлена морская символика, либо же образы, которые связаны с водным миром. Предметом внимания есть метафоризированное жизненное море в сборнике Г. Сковороды.

Ключевые слова: Григорий Сковорода, "Сад божественных песен", образ, море, лирический герой, странник.

Summary

The article is devoted a form life sea in the poetic collection of G. Skovoroda's Garden divine songs. Writer give a attention to only a texts, which present the sea symbolism or forms, which be connected whith water world. The article a attention is metaphorical sea of the life in the poetic collection of G. Skovoroda's.

Keywords: G. Skovoroda, "Garden divine songs", form, sea, lyric hero, traveler.

УДК 801.73

Домашенко А.В.,

доктор филологических наук,
Бердянский государственный
педагогический университет

“ПЕВУЧЕСТЬ ЕСТЬ В МОРСКИХ ВОЛНАХ ...” (Ф.И. ТЮТЧЕВ)

О какой “певучести” говорит (или, точнее, “поет”) стихотворение Тютчева? Этот вопрос сразу же ставит нас в тупик, поскольку речь идет о какой-то особой певучести: ведь душа человека тоже способна петь, тем не менее ее пение оказывается вне того стройного хора, в котором звучит гармония природной жизни. Певучесть, стало быть, – это не просто способность человека петь, но такое свойство, которое обусловлено каким-то особенным источником, связь с которым человеком, согласно рассматриваемому стихотворению, утрачена. Упомянутый источник – онтологическая основа лада (“гармонии в стихийных спорах”), важным свойством которого является певучесть, тогда как все, что оказывается вне соотнесенности с ним, пребывает в “разладе” не только со всей природной гармонией, но также, поскольку разлад тотален, и с самим собой.

Мы должны, таким образом, задуматься, чем обусловлена певучесть морских волн, и чем обусловлено то, что поет душа. Отвечая на этот вопрос, мы по сути будем отвечать на вопрос о том, что такое лад в лирике Тютчева и чем обусловлена его утрата человеком?

Певучесть морских волн – это свойство бытия; она *есть*, где ‘есть’ не связка, но способ присутствия: бытие проявляется в певучести морских волн. Можем ли мы утверждать, что бытие – это всегда лад и что певучесть есть первое проявление бытия как лада?